

بقعه متبرکه امامزاده

جعفر (علیه السلام)

پیشوا و موقوفات آن

مهدی بختیاری^(۱)

چکیده:

شهرستان پیشوا مانند دیگر مناطق استان تهران، دارای چندین مکان مذهبی و زیارتی در خود می باشد که مهم ترین و ارزشمندترین میراث آن مرقد مطهر امامزاده جعفر بن موسی کاظم علیه السلام است.

حضرت امامزاده جعفر علیه السلام که صحن و سرای زیبا و مطهرش هر روزه در شهر پیشوا، منزلگه هزاران عاشق دل سوخته به خاندان عصمت و طهارت علیهم السلام است، یکی از فرزندان بلافصل حضرت امام موسی کاظم علیه السلام می باشد. مدفن آن بزرگوار در این ناحیه باعث شکل گیری هسته اولیه شهر پیشوا بوده و همچنین در بافت معماری و اقتصادی منطقه، تأثیر به سزایی داشته است.

در این مقاله سعی گردیده ابتدا مرقد مطهر ایشان، معرفی و سپس موقوفات و به خصوص قدیمی ترین وقفنامه این امامزاده، مورد بررسی و مطالعه قرار داده شود.

کلید واژه ها:

امامزاده جعفر (علیه السلام)، پیشوا، شیخ جنید رازی، وقفنامه.

مقدمه

شهرستان پیشوا از مناطق فرهنگی، تاریخی و مذهبی ایران اسلامی محسوب می‌شود که در ۴۵ کیلومتری جنوب شرقی تهران واقع شده است. این منطقه به لحاظ سابقه تمدن و تاریخ از اهمیت به‌سزایی برخوردار می‌باشد. چرا که به لحاظ آثار و بقایای تاریخی ایرانی اسلامی و حضور معنوی و پربرکت امامزاده جعفر بن موسی الکاظم علیه السلام برادر تنی امام رضا علیه السلام در شهر پیشوا، دوران تاریخی پرفراز و نشیبی را مانند مبدا قیام ۱۵ خرداد سال ۱۳۴۲ از سر گذرانده است.

آستانه متبرکه امامزاده جعفر علیه السلام در نزد مردم منطقه از جایگاه و ارزش معنوی و مذهبی بسیار بالایی برخوردار می‌باشد و همچون خورشید فروزان همواره می‌درخشد و همه روزه منزلگاه حاجتمندان و عاشقان خاندان پاک پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله است.

موقعیت جغرافیایی پیشوا

بقعه متبرکه امامزاده جعفر علیه السلام در

۶ کیلومتری جنوب شرقی ورامین و در شهر پیشوا واقع گردیده است. شهرستان پیشوا از شمال به تپه‌های کم ارتفاع دامنه‌های جنوبی رشته کوه البرز، از مشرق به شهرستان گرمسار و بخش ایوانکی در استان سمنان، از جنوب به بخش جوادیه، از مغرب به بخش مرکزی شهرستان ورامین و شهرستان پاکدشت محدود می‌شود و مشتمل است بر دو دهستان عسکریه و بهنام سوخته جنوبی و شهر پیشوا. در لغت نامه دهخدا واژه پیشوا چنین آمده است: «پیشوا قصبه‌ای جزو دهستان بهنام سوخته بخش ورامین است، سکنه آن فارسی زبان هستند و آب آنجا از قنات ورامین و محصولات آن غلات و صیفی، باغات و چغندر قند است»^(۲).

نام سابق شهرستان پیشوا، امامزاده جعفر و نیز نام قدیمی تر آن، سناردک^(۳) است. بعد از شهادت و دفن این امامزاده در آنجا، این آبادی از سناردک به امامزاده جعفر تغییر نام یافت و قرون متمادی با همین نام در منطقه شهرت داشت. در

سال ۱۳۱۷ش در جریان احداث راه آهن سراسری تهران شمال مشهد که از مسیر این آبادی می‌گذرد، با احداث ایستگاهی در جوار این آبادی، نام آن از امامزاده جعفر، به «پیشوا» تغییر یافت. پیشوا، بخش کوچکی بود که از لحاظ جغرافیایی از توابع شهرستان ورامین به شمار می‌رفت. افزایش جمعیت در این منطقه باعث شد تا در سال ۱۳۶۶، از بخش به شهرستان ارتقا یابد.

آثار تاریخی و باستانی این شهرستان در جای جای این منطقه پراکنده شده است. قدیمی‌ترین شواهد معماری در این منطقه مربوط به هزاره هفتم قبل از میلاد می‌باشد.

شجره طیبه امامزاده جعفر (علیه السلام)

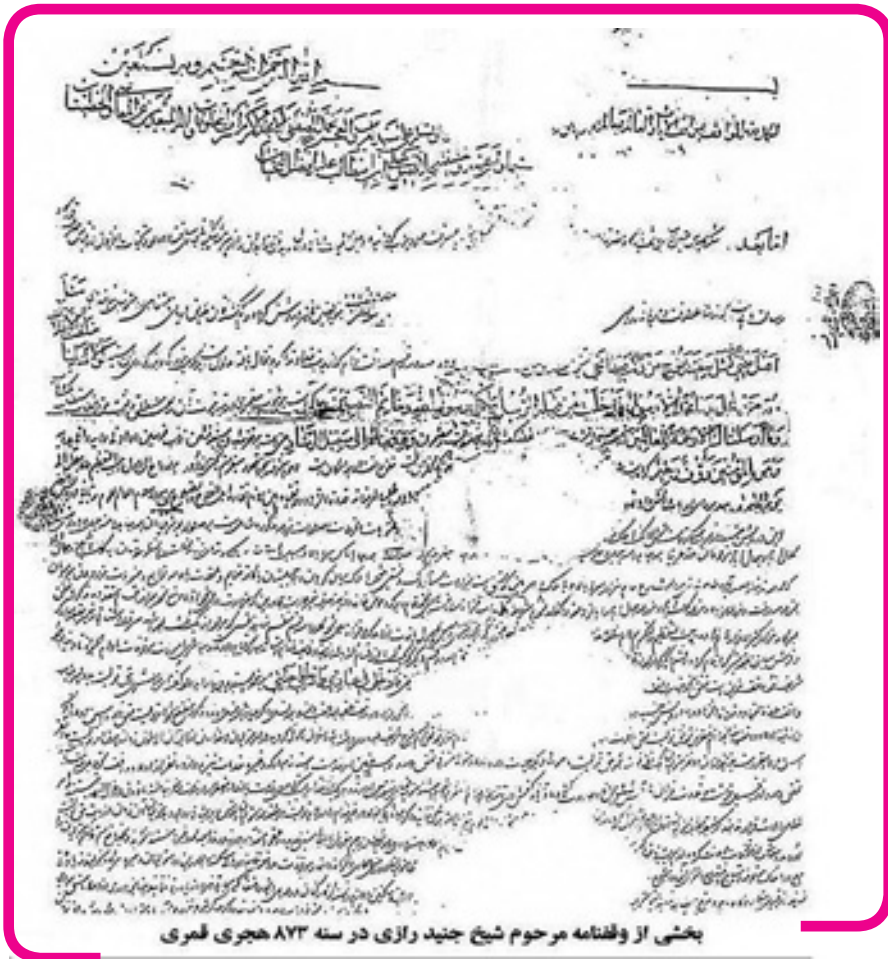
هر چند تعداد واقعی فرزندان امام موسی بن جعفر علیه السلام و نیز مدفن واقعی آنان در کتب تاریخ و سیره در هاله‌ای از ابهام قرار داد و عالمان نسب شناس نتوانسته‌اند تعداد واقعی فرزندان آن امام همام را مشخص کنند؛

ولسی می‌توان دریافت که حضرت امام کاظم علیه السلام نسبت به سایر ائمه اطهار علیهم السلام فرزندان زیادتری داشت و بدیهی است که اغلب آن بزرگواران، برادران ناتنی امام رضا علیه السلام به شمار می‌روند. بنا بر نوشته کتب انساب، امامزاده جعفر علیه السلام یکی از فرزندان بلافصل حضرت امام موسی کاظم علیه السلام است.

از کسانی که این امامزاده را از فرزندان بلافصل امام کاظم علیه السلام ذکر کرده‌اند، شیخ عباس قمی است (۴).

مؤلف کنز الانساب، تعداد فرزندان امام هفتم را ۴۲ تن ذکر کرده و در ادامه نوشته است:

«چون مأمون، حضرت علی بن موسی الرضا علیه السلام را از مدینه به شهر طوس دعوت نمود، جمله فرزندان و فرزندانگان حضرت امام کاظم علیه السلام به تدریج از بغداد رو به ولایت خراسان نهادند، من جمله تعدادی از این بزرگواران همچون جعفر و ابراهیم و ... چون به ناحیه ساوجبلاغ رسیدند، دشمنان از عقب آمدند و مجادله بسیار کردند و آخر الامر حسن بن موسی

بخشی از ولنامه مرحوم شیخ جنید رازی در سنه ۸۷۲ هجری قمری

شهادت رسید (۵).
 آیت الله سید شهاب الدین مرعشی
 نجفی رحمته الله درباره هویت امامزاده
 جعفر علیه السلام، این گونه اظهار نظر فرموده
 است:
 «امامزاده جعفر از فرزندان بلا فصل
 حضرت موسی بن جعفر علیه السلام می باشند

الکاظم علیه السلام را شهید کردند و به بعضی
 هم جراحت رسیده بود و چون شب
 درآمد، لاعلاج روی به اطراف نهادند.
 اما جعفر بن موسی الکاظم علیه السلام که در
 حین دفاع مجروح گردیده بود، در
 توابع ورامین به موضع سناردک (مکان
 فعلی) در اثر شدت جراحات وارده به

در دست نیست؛ ولی بی گمان شهادت آن بزرگوار در بین سال‌های ۲۰۳ و ۲۰۴ ق بوده است.

توصیف معماری امامزاده

از تاریخ اولیه بنای بقعه نیز اطلاعی نداریم. ساخت اولین بنای باشکوه بر روی مرقد پاک آن حضرت، در دوران صفوی صورت پذیرفته است.

سیر تحول شکل‌گیری و ساخت مجموعه مذهبی آستان امامزاده جعفر علیه السلام به طور کلی در سه مرحله انجام گرفته است:

مرحله اول: شامل پلانی مربع شکل و مسقف با گنبد که در زمان شاه طهماسب صفوی ساخته شده و نیز محوطه باز مقابل آن که به عنوان محل تدفین اهالی شهر مورد استفاده قرار می‌گرفته است.

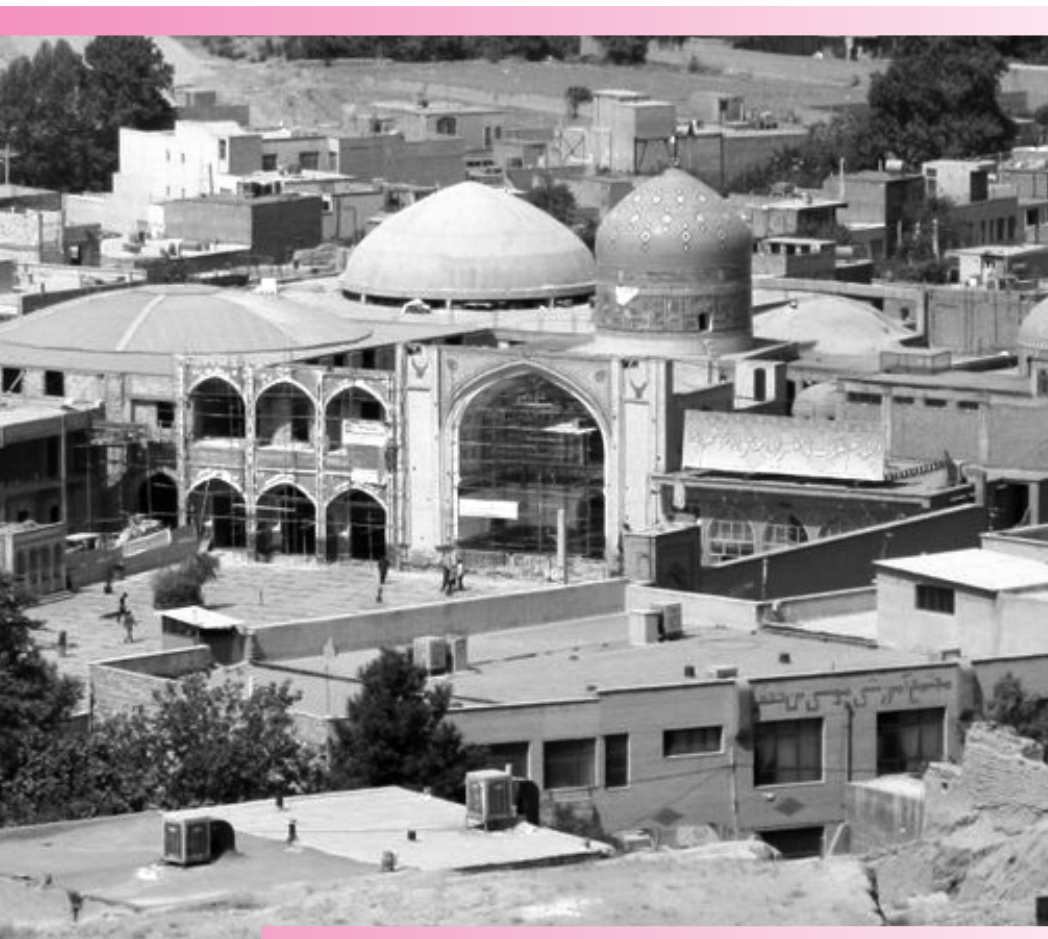
مرحله دوم: ایوانی است که در زمان فتحعلی شاه قاجار در ضلع شرقی بقعه به بنا ملحق گردیده است که کتیبه ایوان حکایت از آن می‌نماید.

مرحله سوم: مربوط به فعالیت‌های

که در قریه خُوار در اطراف مدینه منوره زندگی می‌کردند. جمعی از آن قریه تصمیم گرفتند به خدمت حضرت علی بن موسی الرضا علیه السلام در مرو مشرف شوند و امامزاده جعفر علیه السلام را به سرپرستی خودشان انتخاب نمودند. چون ایشان عالم و دانشمند و زاهد بودند و به این قصد حرکت کردند، وقتی به ایران آمدند، مأمون حضرت رضا علیه السلام را شهید کرده بود. مأمورین مأمون، با این گروه در اطراف ساوه جنگیدند. عده‌ای از این جمع در آن درگیری شهید شدند. امامزاده جعفر علیه السلام در حین مبارزه با مأمورین مأمون، در این جنگ مجروح شدند و با همان حالت بدان نواحی تشریف برده و در محل سناردک در اثر همان مجروح بودن شربت شهادت نوشیدند^(۶).

درباره محل جراحی آن بزرگوار ساوجبلاغ یا ساوه اختلاف است. آنچه مسلم است این که وی در اثر شدت جراحی، در این مکان فعلی شربت شهادت نوشیده است.

از تاریخ دقیق شهادت وی، اطلاعی

دارد که همزمان با شکوفایی انقلاب اسلامی و طرح توسعه و بازسازی صحن مطهر بنا گردیده است. نمای خارجی سردر ورودی از یک ایوان به ارتفاع تقریباً ۱۵ متر تشکیل شده و دارای دو طبقه است. در طرفین ایوان دو مناره رفیع به ارتفاع ۲۵ متر قرار دارد.

عمرانی پس از پیروزی انقلاب اسلامی است که در راستای طرح‌های توسعه‌ای و جامع، تعدادی از اماکن و بناهای پیرامون آستان مقدس خریداری و به مجموعه اضافه گردیده است.^(۷)

سردر ورودی امامزاده

ورودی اصلی در ضلع شرقی قرار

میانسرا (صحن)

با اجرای طرح توسعه حرم امامزاده جعفر علیه السلام، ضلع جنوبی صحن، با تخریب خانه‌های خریداری شده و یک آب انبار که به آب انبار آقا علاءالدین معروف بوده و مربوط به دوره قاجاریه بوده، توسعه یافته است.

مناره‌ها از زمین تالبه بام با آجرکاری و بالاتر از آن با کاشی‌کاری مزین شده است. بر روی دو مناره کتیبه‌هایی به خط ثلث طلایی بر زمینه لاجوردی با مضمون اسامی الله جل جلاله، محمد رسول الله صلی الله علیه و آله، علی بن ابی طالب علیه السلام و فاطمه الزهرا علیهما السلام نوشته شده است.

ایوان ورودی بقعه امامزاده و مسجد قرار دارد.

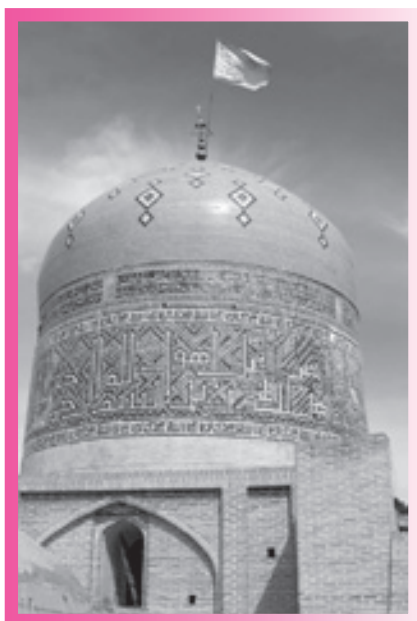
ایوان غربی

ایوان مزبور در زمان فتحعلی شاه قاجار در سال ۱۲۲۷ه. ق، هنگام تعمیرات بنا به آن الحاق گردیده است. ابعاد این ایوان $7 \times 8/20$ متر می باشد. پوشش سطح ایوان با استفاده از گچ سفید کاری شده و در قسمت طاق به صورت رسمی بندی تزیین گردیده است.

از پاکار قوس طاق، کتیبه ای به خط نستعلیق سفید بر روی کاشی های

در ضلع شمالی صحن، بخشی از منازل خریداری و تخریب گردیده و دیوار کشی شده است. یک ورودی با شش پله از این قسمت به صحن ارتباط پیدا می کند. دیوار مزبور تا ارتفاع ۱۴۰ سانتی متر با سنگ مزین شده و در بالای ازاره در طول ضلع شمالی صحن، ۲۹ طاق نمای آجری ساخته شده است. این طاق نماها دارای طرح های آجرکاری متفاوت با یکدیگر می باشند.

در ضلع شرقی صحن، یک سری بناهای تدارکاتی، بهداشتی و فرهنگی بنا شده است. در ضلع غربی صحن،

لاجوردی وجود دارد که مشتمل بر ۲۵ بیت شعر از فتحعلی خان صبا، که هر مصرع آن، درون کادری مشخص نوشته شده است. فواصل بین کادرها را با کاشی‌های زرد و سبز و طرح‌های گل و برگ پر کرده‌اند. آخرین بیت اشعار ماده تاریخ تعمیر بنا در سال ۱۲۲۷ می‌باشد.

گنبد خانه

پلان این فضا به شکل مربع ساخته شده است و این فضا با استفاده از گوشواره ابتدا به ۸ ضلعی و سپس به ۱۶ ضلعی تبدیل شده و در مرحله آخر بر روی آن گنبد دو پوششی قرار گرفته است.

گنبد بقعه با توجه به سبک معماری و آثار تزئینی روی آن از آثار ارزشمند معماری مذهبی ایران به شمار می‌آید. گنبد مزبور دارای ۲۱ متر ارتفاع از سطح زمین و ۹/۵ متر قطر می‌باشد. گنبد در قسمت خارجی دارای تزئینات کاشی کاری فیروزه‌ای با نقوش هندسی و کتیبه‌هایی به خط ثلث، نستعلیق و

کوفی بنایی می‌باشد.

کتیبه ساقه گنبد، کتیبه‌ای عریض و به ارتفاع ۲/۲۰ متر است و درون دو حاشیه کوچکتر به عرض ۳۸ سانتی‌متر قرار دارد که با کاشی سیاه بر زمینه سفید کلمات الله، محمد و علی به صورت پی در پی بالا و پایین کتیبه بزرگ‌تر نوشته شده و کتیبه را در میان گرفته‌اند. کتیبه بزرگ‌تر با خط کوفی بنایی شامل آیات ۱ تا ۴ سوره فتح و یک کلمه از آیه پنجم می‌باشد.

کتیبه دوم که در بالای کتیبه فوق‌الذکر در ساقه گنبد قرار گرفته، با خط

سازمان حفاظت آثار باستانی از محل سازمان اوقاف و امور خیریه، مورد مرمت قرار گرفته است.

فضای داخل مقبره تا ارتفاع ۱/۵ متری با کاشی‌های معرق به رنگ فیروزه‌ای، مشکی، زرد و سفید بر زمینه لاجوردی با نقوش تزیینی اسلامی، مزین شده است. به احتمال زیاد این کاشی‌ها جزء تزیینات اولیه بنا می‌باشند. قسمت‌های بالای تزیینات فوق و قسمت داخلی گنبد با تزیینات آینه کاری مزین شده است که به

ثلث درون حاشیه‌ای با کاشی‌های زرد و لاجوردی و سفید نوشته شده است و در حدود نیم متر ارتفاع دارد که دور تا دور ساقه گنبد را فرا گرفته و شامل آیات ۱ تا ۸ سوره ملک می‌باشد.

گنبد مزبور از نظر فرم و شکل کتیبه‌های کوفی بنایی و ساقه گنبد با گنبد شاه زند سمرقند و گنبد بقعه امامزاده طاهر (علیه السلام) در مجاورت آستان حضرت عبدالعظیم (علیه السلام) قابل مقایسه می‌باشد.

گنبد فوق در سال ۱۳۵۴ توسط

احتمال زیاد این نوع تزیینات مربوط به پنجاه سال اخیر است.

ضریح مقبره

این بقعه دارای یک ضریح چوبی قدیمی بوده است که ضریح فوق دارای یک درب بسیار زیبا با کتیبه‌ای بر روی آن بوده است. درب مذکور امروزه بر روی ضریح جدید نصب گردیده است. کتیبه‌های آن به خط نستعلیق درون چهار قاب با حواشی گل و گیاه است و به خط استاد محمد بن علاء الدین رازی نوشته شده و فاصله بین قاب‌ها نیز در دو کادر مستطیل شکل طرح‌های گره چینی به صورت کاملاً استادانه حکاکی شده است. متن کتیبه‌ها چنین است:

۱. « وقف کرد به آستانه متبرکه واجب التعظیم امامزاده جعفر جوازی».
۲. « ابن الامام الهمام امام موسی کاظم علیه تحیه و السلام سنه ۹۹۴».
۳. « نواب نامدار معدلت شعار گردون وقار مختار شرف الدین اوغلی».
۴. « عمل استاد بن استاد محمد علاء

الدین رازی تمه فی غره جمادی الاخر سنه اربع و تسعین و تسع مائه».

در سال‌های اخیر ضریح جدیدی از جنس طلا و نقره بر روی مقبره بر روی پایه‌های ۳۰ سانتی متری از سنگ مرمر سبز رنگ، نصب می‌گردد. این ضریح به استناد کتیبه‌های روی آن در سال ۱۳۷۰ و ۱۳۷۱ شمسی ساخته شده است.

در بخش بالای ضریح فوق ۴۰ برگ تزیینی و در چهار گوشه ضریح ۴ گلدان طلایی تعبیه شده است. سطح هر یک از برگ‌ها مینا کاری شده و اسماء جلاله با خط نستعلیق نیز بر روی آن نقش بسته است.

درب نفیس حرم

بنای مقبره دارای یک درب چوبی نفیس به صورت دو لنگه‌ای می‌باشد. بر روی آن تزیینات از جنس خود به صورت گره چینی انجام گرفته است و در حاشیه درب‌ها کتیبه‌ای به خط ثلث حکاکی شده است. متن کتیبه صلوات بر حضرت رسول اکرم ﷺ و دوازده

امام علیه السلام می باشد و در قسمت پایین به این صورت آمده است:

« السلطان بن السلطان و الخاقان بن الخاقان شاه ابو المظفر طهماسب سنه ...» تاریخ مزبور از بین رفته است و لیکن برخی آن را ۹۵۵ و برخی نیز ۹۵۶ ذکر کرده اند^(۸).

هر چند که بنای بقعه امامزاده جعفر علیه السلام در زمان شاه طهماسب صفوی ساخته شده و بعدها در زمان قاجاریه به دستور فتحعلی شاه قاجار تعمیر و ایوان اصلی آن در ضلع شرقی بقعه احداث شد و در دوران پهلوی تعمیر گنبد، آینه کاری داخل حرم و دیگر تزیینات داخلی و خارجی این آستان مقدس انجام شد، تا قبل از پیروزی انقلاب اسلامی مساحت کل باقیمانده در زمان گذشته ۳۰۰ متر مربع است و مساحت کل صحن و سرا به مساحت ۷۰۰۰ متر مربع بوده ولی پس از پیروزی انقلاب طرح توسعه آستان مقدس در قالب تهیه طرح جامع پیش بینی ۶۰ هزار متر مربع طراحی شده که در اطراف حرم مطهر

احداث ۱۱ رواق و یک ایوان قرینه و سه شبستان به نام های حسینیه شهدا، مصلی و تالار قرآن به مساحت ۱۱ هزار متر مربع در فاز یک طرح جامع به تأیید دفتر فنی سازمان اوقاف و امور خیریه رسیده است.

همچنین، در شرق صحن درب ورودی با دو گلدسته به ارتفاع ۲۲ متر با سر در کاشی کاری و در دو طرف درب شمالی ساختمان اداری به مساحت ۳۰۰ متر مربع و طبقه دوم به مساحت ۳۸۰ متر مربع سالن و مخزن کتابخانه آستان مبارک قرار گرفته و در قسمت جنوبی درب ورودی خدمات به زایران و طبقه دوم، زایرسرا احداث شده است.

قدیمی ترین وقفنامه و موقوفات امامزاده

آستان مقدس امامزاده جعفر علیه السلام دارای رقبات موقوفه بسیار است که توسط شیخ خضر جنید رازی در سال ۸۷۳ هجری قمری بر آستان مزبور وقف گردیده و مساحت آن بالغ بر

یک میلیون و ششصد و پانزده هزار متر مربع است.

در وقفنامه مرحوم شیخ خضر جنید رازی که پایین پای امامزاده جعفر بن موسی الکاظم علیه السلام مدفون است، ذکر شده: تا زمانی که خودم هستم، متولّی این موقوفات هستم، بعد از خودم دو پسر شیخ حسین و شیخ جنید و بعد از این دو پسر، نسل در نسل از اَسَنّ اولاد ذکور (مسن ترین پسران) متولّی و خادمان موقوفات امامزاده جعفر علیه السلام هستند و حتی اگر نسل پسران منقرض شد، اَسَنّ اولاد اناث (مسن ترین دختران) می توانند متولّی باشند؛ بنابراین ۱۲ تن از فرزندانم باید خادم امامزاده جعفر علیه السلام باشند. در ادامه این وقفنامه آمده است که درآمد این موقوفات به سه دسته تقسیم شود: یک دسته برای فرش انداز و میان بقعه که آن زمان همان بقعه گلی بوده که از ابتدا ساخته شده است و همچنین شمع و چراغ حرم؛ یک دسته برای متولیان و یک دسته حقوق ۱۲ نفر که در این مکان مقدس خادم بوده و این

خادمان شامل مؤذن، قاری، جاروکش و کفشدار هستند.

شرح موقوفات

بخشی از موقوفات مزبور دارای کاربری تجاری شامل دکاکین واقع در بازار می باشد و برخی دیگر دارای کاربری آموزشی، اداری، خدماتی و سالن ورزش است. علاوه بر رقبات ذکر شده اراضی روستاهای کمال آباد، جمال آباد، مزرعه سه درخت و سربالا و سه قطعه باغ متصل به یکدیگر به انضمام شش دانگ سه رشته قنات معروف به پاچنار محمودآباد و قنات بزرگ حضرتی و سه رشته قنات معروف به نامهای ذوالقرنین، حسینا و سه درخت و نیز یک گنگ حقه به دایم از سیاه آب خاوه به انضمام حقه به مطابق معمول از رودخانه جاجرود که تماما تحت شماره ۱۱۳ اصلی و شماره ۱۷۷۲۵ اداره ثبت اسناد و املاک به ثبت رسیده متعلق به آستان امامزاده جعفر علیه السلام می باشد. به علاوه قطعه زمینی به مساحت یک هکتار

در اجاره آموزش و پرورش قرار دارد. برابر وقفنامه موجود و طبق نظر واقف، درآمد موقوفات فوق الذکر پس از کسر هزینه‌ها به مصارف بقعه می‌رسد. به غیر از موقوفات بر شمرده، آستان مقدس دارای یک معدن شن و ماسه به وسعت حدود ۶ هکتار در محدوده پلاک ۴۱ خسرو شهرستان ورامین می‌باشد. (۹)

پی‌نوشت‌ها:

۱. کارشناس ارشد و مدرس دانشگاه آزاد اسلامی.
۲. لغت نامه دهخدا، ص ۷۳۵.
۳. واژه پهلوی ساسانی به معنی بندر خشک.
۴. منتهی الامال، ج ۲، ص ۲۲۳.
۵. آشنایی با سلاله پاکان، امامزاده جعفر علیه السلام
- پیشوا، ص ۴۷-۴۳.
۶. همان، ص ۸۶.
۷. بقاع متبرکه استان تهران، ص ۱۷۶.
۸. آشنایی با سلاله پاکان، امامزاده جعفر علیه السلام
- پیشوا، صص ۸۲-۶۲.
۹. همان، ص ۸۳.

منابع:

۱. اصلانی، حسن. آشنایی با سلاله پاکان، امامزاده جعفر علیه السلام پیشوا، تهران: انتشارات تورنگ، ۱۳۷۷.
۲. سروقدی، محمد جعفر. بقاع متبرکه استان تهران: انتشارات اداره کل اوقاف و امور خیریه تهران، ۱۳۸۴.
۳. ملازاده، کاظم. دایره المعارف بناهای آرامگاهی، تهران: انتشارات حوزه هنری، ۱۳۸۷.
۴. مشاهدات میدانی نگارنده.